
Особливості осмислення оксиморона у поетичному світі Василя Стуса

Інна Перцова

Кафедра суспільних та гуманітарних наук, Донецький національний медичний університет,
м. Кропивницький, Україна

ORCID: 0000-0001-6236-430X

Для цитування цієї статті:

Перцова Інна. Особливості осмислення оксиморона у поетичному світі Василя Стуса. International Science Journal of Education & Linguistics. Vol. 3, No. 5, 2024, pp. 68-74. doi: 10.46299/j.isjel.20240305.09.

Надійшла до редакції: 29 липня 2024 р.; **Схвалено:** 29 серпня 2024 р.;

Опубліковано: 01 жовтня 2024 р.

Анотація: Нашу статтю ми пропонуємо розглядати під знаком безкінечної варіативності семантичного спектру поетичного слова. З усього реального художнього процесу функціонування слова в поетичному просторі В.Стуса нас будуть цікавити природа і механізми смислових змін у процесі створення оксиморонних образів. У центрі уваги в статті є семантичне дослідження оксиморонних сполук у взаємодії мовного та позамовного змістів. Кожне слово має невичерпну кількість граней, але автор виділяє ту, яка найбільш адекватно відображає його інтерпретацію об'єкта через образні асоціації, пов'язані з цим словом, а через нього і з певним об'єктом або явищем, що називає дане слово. Отже, особливі умови функціонування, що створюються поетичним текстом, формують складні асоціативно-образні зв'язки та є одними з найважливіших принципів висунення з точки зору автора найбільш значущої інформації. Особливості поетичного мислення Василя Стуса, екзистенційний світогляд та трагізм відчуття наклали значний відбиток на звучання поезії, надали їй ознак яскравої оксиморонності. Оксиморонність – це складний шлях від світоглядних суперечностей, внутрішньої дисгармонії, складності і нетрадиційності сприймання світу, зрештою, навіть особливостей темпераменту, до відбиття усіх цих внутрішніх суперечностей у художніх образах. Осмислення світу, людини, часу і простору, проблем буття не зашифровуються в оксиморони, а через них набуває виразного експресивного опису. В оксиморонних сполуках якнайширше виявляються авторські настрої, емоції, погляди. Чим більш своєрідний стиль письменника, тим більш специфічними виявляються можливості поєднання слів; образно-смілова специфіка мови використовується начебто до межі. Чим більш оригінальні, а то й парадоксальні, поєднання лексичних одиниць у межах оксиморону, тим вища художньо-естетична напруга твору. Отже, семантику оксиморонних сполучень ми пов'язуємо із особливостями трагічного світовідчуття поета, а також із нетрадиційними для української літератури особливостями поетики митця: прагненням до згущеного і концентрованого образу, відбиттям емоційної енергії факту, предмета, явища у поетичному слові, пошуку нових відтінків слів для реалізації нових емоційно-психологічних смислів.

Ключові слова: оксиморон, оксиморонність, оксиморонні сполуки, оксиморонні опозиції троп, екзистенційний світогляд, трагізм відчуття, ідейно-образний зміст, світ абсурду, болісне самопізнання.

---

1. Вступ

Інтерес до теми функціонування тропів у художньому тексті входить до кола актуальних проблем літературознавства, адже дозволяє прослідкувати тенденції та способи розвитку семантики слова як в індивідуально-авторському стилі письменника, так і в художньому мовленні в цілому. Творчий потенціал образно-тропеїчних утворень, що свідчить про суб'єктивну природу відношення до навколишньої дійсності, не залишається поза увагою дослідників ще з часів античних риторик.

Автор художнього твору будує світ не так на основі дзеркального відображення сприйманого світу, а на базі алегоричної моделювання реальної чи уявної дійсності. Йому властива вища ступінь мовного вживання: семантичне наповнення окремого слова він засвоює суб'єктивно, переосмислюючи його зміст і створюючи індивідуальний мовний образ, що відображає авторське бачення світу, його погляд на факти, події, предмети. Суб'єктивний світ автора в сучасній літературі визначається його пізнавальними здібностями і виявляється безпосередньою проекцією всієї безмежної реальності, що оточує людину. Зовнішній світ, на перший погляд абсолютно незалежний від людини, відгороджений від неї межею, що розділяє матеріальне і духовне, виявляє свій парадоксальний взаємозв'язок і взаємозалежність з ірраціональними глибинами людської свідомості. Особливості сприйняття і відображення дійсності художником є його особистим ставленням до світу.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є поетичні тексти збірок В. Стуса «Круговерть», «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Час творчості» та «Палімпсести», позначені інтенсивним проявом оксиморонного мислення. Предмет дослідження – структура, змістовність, функціональна роль оксиморонів у творчості В. Стуса.

3. Мета та задачі дослідження

На матеріалі поезій Василя Стуса проаналізувати семантичне наповнення оксиморонних сполук, їхню роль у створенні художньої реальності Василя Стуса. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- окреслити теоретичні обриси поняття «оксиморон»;
- виявити екзистенційні корені моделі світу в поезії В. Стуса;
- виявити роль оксиморонів у створенні екзистенційної моделі світу Василя Стуса;
- установити індивідуально-авторські особливості оксиморонних образів у творчості поета.

4. Аналіз літератури

Положення про те, що слово в художньому тексті має відмінне від загальнонародної мови вживання, отримало розробку в працях В.М. Русанівського, М.П. Кочергана, В.І. Кононенка та інших вчених. Ще М. Бреаль відкрив і обґрунтував закон зміни значення слова при переході з загальнонародною сфери в художню і навпаки.

Освітлення даної проблеми знайшло відображення в роботах багатьох сучасних дослідників. М.О. Рудяков образність художнього мовлення вважав результатом "співвіднесеності мовної одиниці з образом суб'єкта автора або персонажа. Тобто будь-яка мовна одиниця, що виступає в художньому творі ... є образною остільки, оскільки в її вживанні виявляється особистість суб'єкта – автора або персонажа" [1, 24]. Подібний погляд на образність художнього мовлення знаходить розвиток в роботах Ю.С. Лазебника, який з цього приводу зазначає: "мова в поетові зазнає наступні трансформації. Вона перестає бути мовою-

ергоном, мовою-світобаченням, в егоцентричному контексті свідомості значущі елементи мови звільняються від кумулятивної функції, що охоплює їх з попередніми стадіями понятійного розвитку мови, а сама мова зводиться до функції засобу, що символічно опосередковує ментальні образи " [2, 97].

5. Методи дослідження

Системний, порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, структурно-семантичний (з'ясування семантики і структури оксиморонних сполук, а також мотивів та образів, що до них входять), філологічний коментар, психологічний, біографічний. Застосовано здобутки представників структуралістської школи Ю. Лотмана, Р. Барта, використано елементи формалістичного методу задля досягнення специфічних поетикальних засобів; аналіз і синтез філософської, літературознавчої, педагогічної й методичної літератури з метою узагальнення і систематизації інформації про художні особливості екзистенціальної поезії.

Кожне слово має невичерпну кількість граней, але автор виділяє ту, яка найбільш адекватно відображає його інтерпретацію об'єкта через образні асоціації, пов'язані з даним словом, а через нього і з певним об'єктом або явищем, званім даними словом. На перший план у художньому мовленні висувається смисл, ситуативно значущі семантичні компоненти, а не мовне значення словесного знаку.

У мові поетичних творів поширеними є поєднання слів, які логічно заперечують одне одного. На логічній несумісності ґрунтуються декілька видів тропів, основними з-поміж яких є антитеза і оксиморон. І якщо антитеза – це різке протиставлення контрастних понять, розведення яких відбувається і на смисловому, і на синтаксичному рівнях, то оксиморон поєднує протилежні значення, різко контрастні образи, створюючи єдиний образ – емоційний і нетрадиційний. Оксиморон звучить як алогічне і парадоксальне поняття, проте своєю незвичністю і нетрадиційністю оксиморонні образи презентують складність і суперечливість явищ дійсності та характеризують світ мистецтва слова як складний, неоднозначний, із власними законами, що дозволяють поєднання не поєднуваного. Створені із використанням мінімуму мовленнєвих засобів, оксиморонні образи мають потужний емоційний потенціал.

Оксиморон, подібно до інших ненормативних сполучень, порушує автоматизм сприйняття, звертаючи увагу читача на несподівані характеристики описуваного об'єкта, одночасно виступаючи засобом його пізнання [3, 74]. Поряд з іншими образно-аналітичними конструкціями, в основі утворення оксиморона лежить принцип доцільної несумісності, тобто той спосіб сприйняття, в основі якого активну роль відіграє уява і асоціативне мислення. Оксиморон дозволяє розвивати семантику мовних значень, сприяючи ідентифікації об'єктивно не властивих об'єкту опису.

Поєднання різнопланових лексем фокусує на собі увагу, підкреслюючи їх суперечливість, несумісність. З одного боку, їх значення виключають одне одного, з іншого – їх сполучуваність виправдана ідейно-образним змістом твору словесного мистецтва. Тому порушення логічної норми – лише видимість. Осмисленість оксиморонних поєднань створюється лексичним варіюванням слів, що входять до них, при якому в одному з слів якісь смислові компоненти або нейтралізуються, або доповнюються новими, що вносяться контекстом. Таким чином, естетично важливий компонент значення актуалізується внаслідок текстової реалізації опозиції двох лексичних одиниць.

Створення оксиморонних образів базується на символах та асоціаціях, що властиві світобаченню автора і які апелюють до його свідомості. Особистісне сприйняття об'єктивної дійсності призводить до переосмислення слова в індивідуальному вжитку. На розвиток семантики у цьому випадку здійснює вплив порушення звичайної для слова синтагматичної сполучуваності із словесним оточенням. Незвичайна смислова сполучуваність у художньому творі є одним з найважливіших способів акцентації автором найбільш значущої інформації. Результатом такого поєднання смислів є те, що слово нейтралізує своє пряме номінативне

значення, набуває нового, контекстуального, і має експресивно-емоційний відтінок. Вивчення незвичайної сполучуваності слів як особливого виду контексту є досить перспективним, оскільки аналіз реальних умов функціонування різнопланових семантичних компонентів показує широкі можливості модифікації семантичної структури слів, що входять до складу оксиморонних сполук, допомагає більш широко досліджувати проблему ідіостилю поета.

У поезіях Василя Стуса оксиморон вживається досить часто. На нашу думку, оксиморонність визначається психологічним рівнем творчості, через який у художньому світі формуються оригінальні образи. У світовій літературі художнє відтворення пошуків сенсу буття є насамперед визначальною рисою творчості письменників-екзистенціалістів.

Укладачі словників трактують «екзистенціалізм» (з лат. *exsistentia* - існування) як течію сучасної ідеалістичної філософії, у площині якої окремі особистості протиставляється суспільство, заперечується об'єктивність буття як такого, стверджується беззмістовність людського життя, безплідність громадської діяльності, натомість реальним вважається лише існування людини, її суб'єктивні переживання тощо [4, 4; 5, 5]. Виправдати людське існування, на думку екзистенціалістів, можливо тільки через свободу (вибору, моральної чи світоглядної позиції тощо), яка сприятиме пізнанню хаосу й випадковості буття, пошуку в ньому якогось сенсу, що реабілітуватиме людину, хоча б у її власних очах [6, 5]. Відтак, вищою життєвою цінністю в екзистенціалізмі є свобода особистості.

Сучасні літературознавчі дослідження про творчість В. Стуса, спогади його друзів свідчать, що поет серйозно цікавився теоріями провідних філософів-екзистенціалістів, особливо А. Камю, Ж. П. Сартра, К. Ясперса, М. Хайдеггера. «Екзистенціалізм... у художніх творах відбиває настрої інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними теоріямц. Письменники прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. На перше місце вони висувають категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті» [7, 227]. Звернення поета до філософії екзистенціалізму пов'язано, ймовірно, із бажанням автора звільнитися від впливу тоталітарного режиму, задушлива атмосфера якого стала для екзистенціалістів трагічним приводом для виявлення самого сенсу людського, існування, сутності процесів морального вибору, ставлення до смерті тощо.

Отже, визначальними поняттями філософії екзистенціалізму є: межова ситуація, страх, нудьга, тривога, бунт, самотність. Особистість протидіє суспільству, державі, які нав'язують їй свою мораль, ідеали, інтереси. Людина живе із постійним відчуттям абсурдності життя, а боротьба, бунт проти абсурду ставить людину в межову ситуацію – вона опиняється перед загрозою смерті. Свободу людини екзистенціалісти розглядають в етичному плані як «вибір» людиною самої себе, власного «я», і в цій концепції свободи знаходить вираження протест проти пристосуванства. Філософи-екзистенціалісти наголошували на відповідальності людини за все, що відбувається в історії. Цю відповідальність за свій народ та Україну, за кожне сказане слово відчував і В. Стус. Євгену Сверстюку належать геніальні слова про поета: «... людина рідкісної моральної обдарованості, голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядности» [8, 212]. Екзистенційні домінанти – основа поезії Василя Стуса. Стус – представник покоління, якому не вистачало стійкої системи координат: ні релігія, ні політика не могли дати гідної опори людині, що сумнівається. Останньою опорою в цій ситуації залишалися екзистенційні опори людського буття. Український поет звертав увагу на екзистенційні проблеми, які так чи інакше стосуються людей будь-якого покоління і соціального середовища.

Важливим аспектом, що вплинув на тематику, концепцію та поетику творчості Стуса, була ідея свободи, як внутрішньої, так і зовнішньої. Адже лише відчуваючи себе вільною, людина може максимально використати свій творчий потенціал та направити його в потрібному руслі для досягнення бажаного результату. Спираючись на філософські постулати екзистенціалізму, ліричний герой поета шукає в ньому свою сутність. Ці шукання викликають жах, відчай та відчуття трагедії буття. Таким чином, екзистенційна натура поета визначила образний метод вираження ним своєї філософії. Екзистенціалізм В. Стуса, глибина його філософського

мислення яскраво виражаються в концептуальних багатозначних образах, якими насичена його поезія. Основними серед них є оксиморони.

Оксиморонність у митця – це складний шлях від світоглядних суперечностей, внутрішньої дисгармонії, складності і нетрадиційності сприйняття світу до відбиття усіх цих внутрішніх суперечностей в особливих художніх образах. Так, нестерпність життя Стус називає «смертеіснуванням» [9, 264], а відхід у вічність – «життєсмертю» [9, 264]. Окрім конфліктів внутрішніх, можна виділити низку конфліктів між людиною і світом, які також спричиняють реалізацію оксиморонності у Стусовій поезії: непересічна особистість і несправедливе суспільство, митець і доба, індивідуальність і натовп.

За структурою оксиморони у творах митця – це здебільшого поєднання логічно несумісних об'єкта і його означення: «безсоромність цноти» («Наснилося, з розлуки наверхлося...») [9, 254], «живі мерці» («Ця п'єса почалася вже давно...»), [9, 109], «чорне сонце» («Заходить чорне сонце дня...») [9, 253] або ж новотвори, що поєднують антонімічні поняття в одному слові («смертеіснування й життєсмерть» («Сховатися од долі – не судилось...») [9, 264], «щось невідомо-знане» («Замерехтіло межі двох світів...») [9, 223], «державо напівсонця-напівтьми» («Трени М. Г. Чернишевського») [9, 228]), а також поєднання контрастних реалій сполучником «і», коли вони водночас і поєднуються, і протиставляються («І щастя й біль. І день, і тьма. / І спека, і мороз» («А ти, як гілочка бузку...») [9, 173]; «І плач, і регіт за стіною, / І плач, і регіт, і мені» («Потоки») [9, 66]; «благословенні сходження і прірви / і славен рідний і нищівний край!» («Хлющить вода. І сутінь за вікном...») [9, 198]).

Осмислення екзистенційного відчуження в поезії Василя Стуса здійснюється за допомогою таких оксиморонних сполук: життя – смерть; світло – темнота; вогонь / тепло – холод; рідне – чуже; святість – гріх; гордість / свобода – неволя / покора; розлука – зустріч; щастя / радість – біль, які потрібно розглядати у якості специфічних представників екзистенційної свідомості поета. В активному фонді словника Василя Стуса велике місце посідають оксиморони із семантичною опозицією **світло / темрява**, набуваючи значення екзистенційних символів авторського світобачення: «чорне сонця дня», «зчорніле небо», «небо гробове».

Творчості Стуса властиве сприйняття буття як неволі, могили, як жорстокого і безглузлого явища, в якому творчість, любов втрачають сенс. Складні психологічні відчуття стусівського героя розкриваються за допомогою оксиморонних образів, семантичне наповнення яких відбиває трагічний контраст **волі / неволі**: «цвинтарі живих могил», «цвинтар душ – на білім цвинтарі народу», «живі конання», «жива смерть», «живий мрець». Ці оксиморонні образи – справжній екзистенційний бунт поета.

Найчисленнішою у творах поета є тематична група із центральною опозицією **життя – смерть**, що зумовлено трагізмом світовідчуття поета: «життя на рівні смерті», «смерть жива», «життя — то простір смерті». Трактуючи екзистенційні проблеми як трагічне роздвоєння людини, Василь Стус через оксиморонні образи із опозицією життя / смерть, образи-символи, оказіоналізми, паралелі передає складність людського характеру, неоднозначність буття особи. У оксиморонній опозиції життя / смерть смерть майже завжди бере гору.

Оксиморонний вектор лірики Василя Стуса співзвучний трагічному досвіду його ліричного героя. Стусівський герой виявляється закинутим в чужий і ворожий світ, Оксиморони «рідна чужина», «пасічник і войовник», «цвинтарі живих могил», «власна неволя» тощо відображають його екзистенційну самотність і вказують на неможливість знайти екзистенційну «захищеність». Образ «рідної чужини» у художньому світі поета стає одним з основних показників екзистенційного світовідчуття. З одного боку, ліричний герой протистоїть тоталітарній системі радянського суспільства і світові абсурду, з іншого – протистоїть собі у процесі болісного самопізнання.

6. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Комплексне дослідження семантики оксиморонних образів як чинника конструювання авторської художньої моделі світу – саме з цим дослідженням ми пов'язуємо свої найближчі наукові розвідки.

7. Висновки

Отже, семантичні особливості оксиморонів у поетичних текстах Василя Стуса дозволяють: 1) підкреслити в гранично стислій і оновленій, незвичній формі складність світовідчуття ліричного героя, його неординарність; 2) передати суперечливе ставлення до світу, складність взаємовідносин героя і світу; 4) показати особливості душевної організації ліричного героя, висловити душевні терзання; 5) створити оригінальні образи; 6) засвідчити індивідуальність художнього мислення автора.

Список літератури:

- 1) Рудяков Н.А. Стилистический анализ художественного текста. К. : Радянська школа, 1977. 136 с.
- 2) Лазебник Ю.С. Пoesия как модель мира: лингвистический аспект: дисс. ... д-ра филол. наук. К., 1996. 334 с.
- 3) Шмук Д. Я знав Василя Стуса / *Сучасність*. 1992. №3. С.89-98
- 4) Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТО «Перун», 2004. 1440 с.
- 5) Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 374 с.
- 6) Базиль Л. О. Методологічні засади екзистенціалізму в розвитку літературознавчої компетентності : *Вісник Черкаського університету*. Випуск 196. Серія "Педагогічні науки", 2011. С.5
- 7) Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997, 752 с.
- 8) Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ : Товариство «Знання» України. Серія 6. Письменники України та діаспори. Вип. 3–4. 1993. 256с.
- 9) Стус В. Палімпсести : Вибране. К. : Факт, 2003. 432с.
- 10) Стус В. Вірші / Василь Стус. Київ : ВЦ «Просвіта», 2005. 288 с
- 11) Стус В. «Вечір. Зламана віть» : вибране. Київ : Дух і література, 1999. 384 с.
- 12) Стус В. Час творчості / В. Стус. К. : Дніпро, 2005. 704 с.
- 13) Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства). К.1998. 448 с.
- 14) Чеховська Л. Герметична поезія В. Стуса (проблема сприймання) / *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. №3. С.10-15.
- 15) Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Українське слово слово: *хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття*: у 4 кн. / упор. В. Яременко, Є. Федоренко. Київ : Рось, 1994. Кн. 3. С. 366–395.

Special aspects of understanding oxymoron in the world of Vasyl Stus's poetry

Inna Pertsova

Department of of Social Sciences and Humanities of the Donetsk National Medical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6236-430X

Abstract: We propose to take a look at our article through the prism of the infinite variability of the semantic spectrum of the poetic word. Out of the entire real artistic process of word functioning

in the V. Stus's poetic world, our interest lies in the nature and mechanisms of semantic changes occurring during the creation of oxymoronic images. The article is focused on the semantic analysis of oxymoronic compounds in the interaction of linguistic and extralinguistic contents. Each word has an infinite number of faces, but the author gives prominence to the one that most adequately reflects his interpretation of an object through images associated with a word, and through that word with a certain object or phenomenon that it names. Therefore, special conditions of word functioning created by a poetic text form complex associative and imaginative connections and are one of the most important principles of highlighting the most important (from the author's point of view) information. Peculiarities of poetic thinking, existential worldview and tragedy of feelings influenced greatly the way Vasyl Stus's poems sound and added vivid oxymoronicity to them. Oxymoronicity is a difficult journey from worldview conflicts, internal disharmony, complexity and unconventional perception of the world, or even peculiarities of temperament, to the reflection of all these internal conflicts in artistic images. The understanding of the world, man, time and space, and the problems of existence is not encoded in oxymorons, but acquires a clear expressive description through them. Oxymoronic compounds present the author's moods, emotions, views in all their width. The more peculiar the writer's style, the more nuanced the possibilities of combining words; the imaginative and semantic specificity of the language is used almost to its fullest. The more original and even paradoxical the combination of lexical units within the oxymoron, the higher the artistic and aesthetic tension of a poem. Therefore, we associate the semantics of oxymoronic combinations with the features of the poet's tragic worldview, as well as with the peculiarities of the artist's poetics that are not typical for Ukrainian literature: tendency to use condensed and concentrated images, to reflect the emotional energy of a fact, object, phenomenon in the poetic word, to search for new shades of meaning to build new emotional and psychological images.

Key words: oxymoron, oxymoronicity, oxymoronic compounds, oxymoronic oppositions of tropes, existential worldview, tragedy of feelings, ideological and imaginative content, world of the absurd, painful self-exploration.
